

darulfunun ilahiyat

ARAŞTIRMA NOTU / RESEARCH NOTE

İtikâdî İslam Mezhepleri Tarihi Literatürüne Dair Araştırmalar Bağlamında *Geschichte des arabischen Schrifttums* / GAS'ın Kaynaklık Değeri ve Fonksiyonu

Kadir Gömbeyaz

Belli bir sahada veya konuda yazılmış olan kitapların bir listesini onlara dair birtakım bilgileri de dercederek sunan bibliyografik kaynaklar, çalıştığı sahayı tanımak isteyenler ve çalışacak bir konu arayanlar için temel ve ilk elden başvuru kaynaklarıdır. İslam dünyasında bunun örnekleri oldukça eskidir. Hicrî 377 (miladi 987) yılında yazıldığı anlaşılan İbnü'n-Nedîm'in (ö. 380/990?) *el-Fihrist*'i bir örnek olarak verilebilir.¹ Yine Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zünûn*'u en müttekâmil örnekler arasında zikredilebilir.² Bu tür bibliyografik eserlerin son yüzyıl içerisindeki önemli örnekleri ise Carl Brockelmann'ın (ö. 1956) *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)*³ ile Fuat Sezgin'in (ö. 2018) başlangıçta Brockelmann'ın çalışmasını İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazmalarla tamamlamak üzere tasarladığı, ancak daha sonra müstakil bir çalışmaya dönüştürdüğü *Geschichte des*

- 1 *el-Fihrist* hakkında detaylı bir analiz, önemli tespit ve iddialar için bkz. Mehmet Yolcu, “En-Nedîm [İbn al-Nadim] ve *el-Fihrist*'inin İslam Kültür Tarihindeki Yeri (İslam Kültür Tarihinin Zamansal Haritası)”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi/Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2013): 111-154. Yolcu müellifin isminin İbnü'n-Nedîm değil, en-Nedîm olduğunu ileri sürmektedir; bkz. 112-114, 151.
- 2 ‘15.000’e yakın kitap ve risâle, 10.000 kadar müellif ve 300’ü aşkın ilim dalı hakkında bilgiyi içeren’ *Keşfü'z-zünûn*, eserlerin müellifleri, biliniyorsa telif tarihleri, varsa üzerine yazılan şerh ve haşiyeler gibi bilgilerin yanı sıra benzerleri ile karışmasını önlemeye hizmet eden başlangıç cümlelerini aktarması ile öne çıkmaktadır; bkz. İlhan Kutluer, “Keşfü'z-zünûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25/321-322.
- 3 İlk cildi 1898’de basılmış ve daha sonra yazarın ilave ciltleri ile 1942’de tamamlanmıştır; bkz. Mehmet Kanar, “Geschichte der arabischen Litteratur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14/35.

* Sorumlu Yazar: Kadir Gömbeyaz (Dr. Öğr. Üyesi), Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri, Kocaeli, Türkiye. E-posta: kadir.gombeyaz@kocaeli.edu.tr ORCID: 0000-0002-5204-5564
<https://doi.org/10.26650/di.2019.30.2.0045>

arabischen Schrifttums (*GAS*)⁴ adlı kitaplarıdır. Bu bibliyografik kaynaklar İslamî ilimler özelinden bakıldığında bu kapsamdaki ilim dalları bünyesinde çalışmak isteyen araştırmacılar için hem sahalarına dair bir tarihî serüveni ve literatür bilgisini sunmakta, hem de çalışılabilecek bâkir konular, müellifler ve eserler hakkında fikir vermektedirler. Ayrıca yazma eserler üzerinde çalışan kişilerin künyesi tespit edilemeyen eserlerin kimliğini ve müelliflerini tespitinde de zaman zaman bu tür eserlerin paha biçilmez yardımları söz konusu olabilmektedir.

İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi alanında çalışan ve/veya çalışmak isteyen araştırmacıların gerek fırak literatürü gerekse de bazı itikadî İslam fırkaları ile alakalı çalışmalarda Fuat Sezgin'in *GAS*'ından hangi yönlerden ve ne şekilde yararlanabilecekleri ile eserdeki bilgilerin güvenilirliği açısından kaynaklık değerini sorgulayan bu çalışmada öncelikle *GAS*'ın mahiyetinin ortaya konması, araştırmacıların bu eserden neyi bekleyip neyi beklememeleri gerektiğinin tespit edilmesi gereklidir. Zira bir eserin yazılış gayesinin, gerçekleştirmek istediği hedeflerin, kapsamının ve muhatap kitesinin göz önünde bulundurulmaksızın kaynaklık değerini sorgulamak o esere dair yapılacak birtakım haksız değerlendirmelerin kapısını aralayacaktır.

***GAS*'ın Mahiyeti: Neleri Beklemeli ve/veya Beklememeli**

Bibliyografik çalışmalar esasında riskli bir yazın türüdür. Zira büyük bir yığıni içindeki her bir parça üzerinde yoğunlaşma imkânını bulamadan kaydetmek zorundasınızdır ve bu kayıtlarda da ya daha önceki birtakım kayıtlara güvenmeniz ya da hızlı bir şekilde tespitlerde bulunmanız gereklidir. Halbuki her bir parça üzerinde yapılacak çalışmalarda daha önceki kayıtlar ve/veya yapacağınız hızlı tespitler yanlışlanabilir. 'İlk planda İstanbul yazmalarına dayanarak Brockelmann'ın *GAL*'ına zeyl yazmayı öngören' ve sonraki süreçte *GAL*'dan istifade etmekle birlikte yeni bir eser vücuda getirmeye girişen Fuat Sezgin, bir yandan hem *GAL*'a gelen eleştirilerin, hem de giriştiği işin taşıdığı risklerin farkındadır; öte yandan esasında bir ekip çalışması ile altından daha kolay kalkılması mümkün olan böyle bir çalışmada gerek Arapça literatür hakkındaki çalışmaların henüz yeterince gelişme kaydedemediği gerekse de bu tür bir çalışma için lüzumlu olan birtakım hususlardaki fikir birlikteliğinin yokluğu düşüncesiyle bu çalışmaya tek başına girişmek zorunda

4 *Geschichte des arabischen Schrifttums* 1967-2015 yılları arasında 17 cilt halinde Almanca olarak Leiden/Brill Yayınevi tarafından basılmış abidevi bir eserdir. Eserin temel İslam bilimleri ile alakalı ve 1967'de basılan ilk cildi Türkçe'ye çevrilmiştir; bkz. *Arap-İslam Bilimleri Tarihi: Almanca Aslın Türkçe Tercümesi*, 2. Bsk. (İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, 2015). Bundan sonra çalışma boyunca bu tercüme referansta bulunulacak ve eserden kısaltması olan *GAS* şeklinde bahsedilecektir.

kalmıştır.⁵ Gerek bibliyografik çalışmaların taşıdığı handikaplar gerekse de *GAS*'ın taşıdığı birtakım hususiyetler göz önünde bulundurulduğunda araştırmacıların eserden faydalanırken aşağıda belirteceğimiz bazı hususları beklemeleri veya öngörmeleri; bazı hususları da beklememeleri gerekmektedir. Aksi takdirde bu yorucu ancak eleştiriye açık çalışmanın hakkaniyetli değerlendirmesi mümkün olmayacaktır. Burada yapacağımız tüm değerlendirmelerin *GAS*'ın temel İslamî ilimlerle ilgili olan ilk cildindeki itikâdî İslam mezhepleri ve literatürü ile ilintili olabilecek kısımlara özgü olduğunu; her ne kadar diğer kısımlar ve ciltlere de teşmil edilebilme imkânı olsa da bu tür bir genellemeden uzak durduğumuzu belirtmemiz gerekir. Yine arz edeceğimiz tespitler itikâdî İslam mezhepleri alanında çalışanlar nokta-i nazarından öne sürülmüştür. Buna göre *GAS*'tan ne beklemeli ve ne beklememeliyiz?

Genel Olarak *GAS*'ın Mahiyeti

İslam'ın ancak "ilk dört asrı" içerisindeki literatürünü kapsar: Sezgin, *GAS*'ın temel İslamî ilimlerle ilgili ilk ciltteki bibliyografik tespitlerini Emevîler ve Abbâsîler dönemlerine ayırarak yapmakta ve Abbâsîler dönemini de yaklaşık hicrî 430'lara kadar uzatmaktadır.⁶ O nedenle bu tarihten sonraki dönemde yazılmış kitapların bilgisini *GAS*'ta aramamalıyız.

1967 sonrası bulgu ve tespitleri bulmayı beklememeliyiz: *GAS*'ın temel İslamî ilimlerle alakalı birinci cildi 1967'de basılmıştır ve daha sonra da yeni bulgu, tespit ve tashihler dikkate alınarak eser güncellenmemiştir. O nedenle 1967 senesi sonrasında keşfedilen yeni eserler, neşirler, eski bilgilere dair ileri sürülen tashihler ve yeni tespitler *GAS*'da aranmamalıdır. Bu durum göz ardı edildiğinde *GAS*'ın birtakım kaynakları zikretmemesi yadırganabilir. Örneğin Sezgin'in hocası Hellmut Ritter'in Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde keşfedip mikrofilmlerini Almanya'daki öğrencisi Josef van Ess'e gönderdiği ve van Ess tarafından 1972'de *Frühe Mu'tazilitische Häresiographie: zwei werke des nâşî' al-akbar [gest. 293 h.]* adıyla Mu'tezilî en-Nâşî el-Ekber'e (ö. 293/906) nispetle basılan ve elimize ulaşan ilk firak kitabı olarak görülen eserin bilgisi *GAS*'da yer almamaktadır. Almanya'da yaşayan ve bu yayından bigâne kalması mümkün olmayan Sezgin'in bu eserin bilgisine ve bu eserin müellifinin farklı bir şahıs olması gerektiğine dair

5 Sezgin, *Arap-İslam Bilimlerine Giriş*, vii-viii.

6 Bu tarih için örnek olarak bkz. Sezgin, *Arap-İslam Bilimlerine Giriş*, 8; ayrıca bkz. İsmail Baliç, "Geschichte des arabischen Schrifttums", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14/38.

Wilferd Madelung'un Almanya'da neşrettiği bir makalenin⁷ kaydına *GAS*'ta yer vermemesinin sebebi, bahsettiğimiz neşirlerin *GAS*'ın yayımlandığı 1967 tarihinden sonra gerçekleşmiş olmasıdır.⁸

Derinlik beklememeliyiz: *GAS*'ta ele alınan ilim dallarında ve eserlerin tümünde derinlemesine analizler beklemek ve bunun olmadığı yönünde eleştiride bulunmak aslında kitaba yönelik bir haksızlık olacaktır. Zira mahiyeti itibariyle böyle bir çalışmanın pek çok noktada yüzeysel kalması ve derinlikten uzak olması son derece beklenir bir durumdur. Nitekim Sezgin'in önsözde belirttiği üzere bu tür bir bibliyografik çalışmada "olabildiğince çok malzeme toplayıp bunları gözden geçirmek, teşhis etmek ve düzenlemek"⁹ gibi bir zorluk yazarı beklemektedir ve daha önce *GAL*'a içerisindeki bilgiler açısından pek çok eleştiri yöneltilmiştir. Kendisini bekleyen en muhtemel eleştirinin farkında olan Sezgin, yine de böylesi bir çalışmanın yapılmasını taşıdığı riske rağmen değerli görmektedir.

Verilerin doğruluğuna güvenmemeliyiz: Çok geniş bir sahadaki yekûnu incelemek zorunda olması birtakım şahıs ve kitaplara dair bilgi ve kayıtlara dair verilerde derinlemesine inceleme ve tahkik yapmaksızın önceki kaynaklarda veya kütüphane kataloglarında sunulan malumata güvenmeye sevk etmiştir. Bu nedenle gerek herhangi bir bilim dalında gerekse de itikâdî İslam mezhepleri tarihi sahasında çalışan araştırmacılar alanları ile alakalı *GAS*'ta sunulan malumata temkinli yaklaşmalı, tahkikatta bulunmaksızın verileri kesin malumat imiş gibi paylaşmamalıdır. Bu durum, *GAS*'ın çok geniş bir saha üzerinde çalışmasının kaçınılmaz bir sonucu olup özensizlik, dikkatsizlik veya akademik yetersizlikle açıklanamaz. *GAS*'taki her bir şahıs veya kitaba dair veri üzerinde yapılacak detaylı araştırma bazen *GAS*'taki veriyi doğrularken, bazen birtakım düzeltmelerle geliştirmeyi gerekli kılacak, bazen de yanlışlayabilecektir. Benzer durum eserlerin yazma nüshalarına dair verilen bilgilerde de görülebilmektedir. Sezgin'in elbette

7 Madelung, 1980 yılında yazdığı bir makale ile eserin Josef van Ess'in neşrettiği şekliyle en-Nâşi el-Ekber'e değil de daha erken dönemde yaşamış bir başka Mu'tezilî Ca'fer b. Harb'e (ö. 236/850) ait olması gerektiğini bazı metin içi ve dışı delillerle ortaya koymuş (Wilferd Madelung, "Frühe mu'tazilitische Häresiographie: das Kitāb al-uşūl des Ġa'far b. Ĥarb?", *Der Islam* 57 (1980): 220-236) ve bu tespit van Ess tarafından da kabul edilmiştir (bkz. Josef van Ess, *Der Eine und das Andere: Beobachtungen an islamischen häresiographischen Texten* [Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2011], 1: 142). Bu bilgi ve detayı için bkz. Kadir Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikadî Fırka Tasnifleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 52, dn. 81.

8 Aslında Sezgin'in *GAS*'taki bazı tespitlerini hocası Ritter'in bulguları üzerine tesis ettiği gözlemlenmesi bu esere dair bilginin *GAS*'ta yer alması yönünde bir beklentiyi beslemektedir. Belki de Ritter, bu esere dair bilgiyi Sezgin ile paylaşmamıştır.

9 Sezgin, *Arap-İslam Bilimlerine Giriş*, vii.

tüm yazma nüshaları tek tek inceleyip tespitlerde bulunması mümkün olmadığı ve olamayacağı için zaman zaman katalog kayıtlarına veya çeşitli kaynaklardaki verilere güvenerek tashihe muhtaç yanlış bilgiler verebilmektedir.

İtikâdî İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmaları Açısından GAS'ın Mahiyeti

Bir önceki başlıkta hangi alanla ilgili olduğu önemli olmaksızın GAS'ın taşıdığı birtakım doğal handikaplar ve bunlardan hareketle GAS'tan beklenmesi ve beklenmemesi gereken hususlara işaret edilmişti. Burada ise itikâdî İslam mezhepleri tarihi alanında çalışan araştırmacıların kendi konularına dair GAS'tan neyi bekleyip beklememeleri gerektiği hususu işlenecektir. Öncelikle araştırmacıların, tıpkı diğer alanlarda olduğu üzere 1967 sonrası alana dair tespit, bulgu ve değerlendirmeleri GAS'ta bulamamaları eserin eksikliği değildir.

İtikâdî Firkalara dair müstakil bir başlık aramamalıdır: Sezgin GAS'ta itikâdî İslam mezhepleri tarihine dair literatürle ilgili müstakil bir başlık açmamıştır. Saha çalışanları alana dair literatür için “Kelâm” başlığına öncelikle bakmalıdırlar. Bu başlık altında Sezgin, Ehl-i Sünnet ve Mu‘tezile mezheplerine mensup yaklaşık 53 müelliften ve onların eserlerinden bahsetmektedir. İlginç olan ve saha araştırmacıların belki ummayacakları bir durum, sahanın araştırma konularına giren Ehl-i Sünnet ve Mu‘tezile dışındaki diğer itikâdî mezheplere mensup şahıs ve eserleri “Fıkıh” başlığı altında bulabilecekleridir. Zira Sezgin, bu başlık altında Ehl-i Sünnet ve Gayr-i Sünnî firkalar bazında bir başlıklandırma yapmış, Ehl-i Sünnet altında dört fıkıh ekolünü, bunlara ilaveten Sünnî camiada teşekkül eden, ancak sonraki döneme ulaşmayan bazı mezhepleri, akabinde ise İmâmîlik, Zeydîlik, İsmâîlîlik, Karmatîlik, Nusayrîlik gibi Şîî tandanslı mezhepleri ve son olarak İbâzîleri zikretmiştir. Doğal olarak burada zikrettiği şahısların çoğunun sadece fıkıh alanında değil, özellikle kelam sahasında da çalışmaları bulunduğu için burada anılmıştır. O nedenle örneğin bazı Hanefî veya Hanbelî âlimlerin akaid veya kelâm sahasında yazdıkları eserlerin bilgisini arayan veyahut da Şîa ve İbâzîyye gibi siyasî-itikâdî firkaların müellefâtını araştıran araştırmacılar aradıklarını kelâm başlığında değil, fıkıh başlığında bulacaklardır. Bu, Sezgin'in bir tercihidir ve eleştiriye açıktır. Ancak bu şahıslar “kelâm” başlığı altında ele alınacak olsaydı, bu kez de fıkıh dair eserleri burada zikredilmiş olacak ve fıkıh sahasının çalışanları tarafından benzer bir eleştiri gündeme gelecekti.

Makâlât/Firak türü eserlerin toplu olarak bulunduğu bir bölüm bulunmamaktadır: İslam toplumu içerisinde ortaya çıkan siyasî-itikâdî firkaları ve görüşlerini derleyen ve çeşitli şekillerde tasnif eden makâlât veya firak eserleri GAS'da müstakil bir başlık altında ele alınıp topluca sıralanmamaktadır. Bu nedenle bu literatürü çalışan araştırmacıların ya belirledikleri şahısları arayıp bulmaları ya da ilgili olabilecek bölümlerdeki tüm eserleri taramaları gerekecektir.

Makâlât/Fırak literatürünün nasıl ortaya çıktığı sorusunun cevabı GAS'ın ilgi alanı dışındadır: Müslüman âlimlerin siyasî-itikâdî fırkalara dair malumatı toplamaya yönelik ilgilerinin nasıl ortaya çıktığı, bunun ilk örnekleri, geçirdiği gelişim safhaları gibi meseleler Sezgin'in *GAS*'ta ilgilendiği bir husus değildir; o nedenle bu sorunun cevabı *GAS*'ta aranmamalıdır.¹⁰ Sezgin, kelâm ilminin ortaya çıkışına dair birtakım tespit ve iddialarda bulunmaktadır, ancak aynı tavrı makâlât/fırak ilmi ile alakalı göstermemektedir.

GAS'ın Fonksiyonu: Ne İşimize Yarar?

GAS'ın mahiyeti ve araştırmacılar nazarında kendisinden beklenilecek ve/veya beklenemeyecek hususların ortaya konulmasından sonra itikâdî İslam mezhepleri tarihi sahasında çalışanlar için *GAS* ne ifade edebilir ve ne işe yarar sorusunu ele almak yerinde olacaktır.

İlk elden bakılacak bir referans kaynağı olarak GAS: İtikâdî İslam mezhepleri tarihi sahasında bir mezhep/fırka, bir mezhep/fırka lideri veya müntesibi şahıs veya eser üzerine araştırma yapan/yapmak isteyen kişilerin ilk elden bakmaları gereken kaynakların başında *GAL* ve *GAS* gelmektedir. Zira bu noktada araştırmacının işini kolaylaştıracak bir bilgi veya katalog verisinin bulunması muhtemeldir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere ne *GAL*'da ne de *GAS*'ta verilen hiçbir bilgiye kesin bilgi muamelesi yapılmamalı, muhakkak tahkik edilmelidir. Yayımının üzerinden elli küsur sene geçmesine rağmen hâlâ üzerine çalışılmamış birtakım eser veya şahıs bilgileri *GAS*'ta yer alabilmekte,¹¹ bu da kendisine tez veya araştırma konusu arayan araştırmacılara alternatif sunabilmektedir.¹²

10 Türkiye'deki İslam Mezhepleri Tarihi sahası çalışanları, makâlât-fırak edebiyatının ortaya çıkış sürecini genel olarak Muhammed b. Tâvî et-Tancı'nin ileri sürdüğü, hususen Sünnî camianın dışında kalan itikâdî grupların "makâle" adıyla kaleme aldıkları küçük çaplı risalelerin daha sonra makâlât isimli eserlere dönüşmesi ile açıklamakta, hatta makâle başlıklı en erken risalenin Hâricîlerden Necde b. Âmir'e ait olduğunu iddia etmektedirler; bu açıklamaya yönelik detay ve birtakım itirazlar için bkz. Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*, 23, dn. 23, 24. *GAS*'ta makâleden makâlâta evrilen bir fırak literatürü tasviri bulunmadığı gibi Necde b. Âmir'e nispet edilen *Makâle* adlı bir risale de bulunmamaktadır.

11 Örneğin 1967'de basılan *GAS*'ın ilk cildinde "kelâm" bölümünde, muhtemelen Ritter'in tespitine binaen, Sa'îd b. Dâdhurmuz isimli bir müelliften ve onun Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde yazma nüshaları bulunan üç eserinden bahsedilmiş (bkz. *Arap-İslam Bilimlerine Giriş*, 703); ancak bu şahıs ve eserleri üzerine çalışmalarda bulunmak ve dünyaya tanıtmak yaklaşık 47 sonra bir Türk araştırmacıya nasip olmuştur; bkz ve krş. Veysel Kaya, "Kalam and Falsafa Integrated for Divine Unity: Said b. Dadhurmuz's (5th/11th Century) *Risala fi l-Tawhid*", *Studia graeco-arabica* 4 (2014): 65-123; a.mlf., *Felsefe ve Vahiy: Sa'îd b. Dâdhürmuz ve Felsefi Risâleleri* (İstanbul: Klasik, 2018).

12 Bu bağlamda örneğin *GAS*'ta belirtilen kelâm literatürünün Kaderiyye reddiyeleri ile başladığı ve erken dönem nahivcilerin çoğunun Kaderiyye ve Mu'tezile'ye reddiyeler yazdığı bilgisi (ss. 677-678) peşine düşülebilecek bir araştırma konusu olabilir.

Geliştirilebilir bir şablon olarak GAS: Yayımlandığından bu yana sahada pek çok yeni kitabın gün yüzüne çıkartılıp neşredilmesi, kaydedilen eserlerin birçoğu üzerine derinlemesine çalışmaların yapılması gibi sebeplerle eksikliklerle ve tashihe muhtaç verileri haiz olmakla malul olsa da *GAS*'ın araştırmacılar için ilgi duyulan ilim dalının tarihî serüvenini görme ve buna dair bir fikir elde etme imkânı sunması aslında *GAS*'ın bu fonksiyonunu gerçekleştirmeye devam edecek bir şablon vazifesi görebileceği fikrini pekâlâ akla getirmektedir. Bu noktada örneğin itikâdî İslam mezhepleri tarihi sahasında çalışanlara hususî bir bibliyografik kaynak oluşturulabilir ve böylesi bir çalışmanın çatısı *GAS*'tan hareketle oluşturulabilir. Bu noktada *GAS*'ın başlangıcından itibaren kronolojik tarzda literatürün gelişimini verme tercihi devam ettirilerek mezhep veya yüzyıl veyahut da coğrafya bazlı ayrımlar altında *GAS*'ın yayımlandığı yıldan bu yana ortaya çıkartılan yeni kitaplar ile literatürün örneklerine dair çalışmalar esas alınarak güncellemeler yapılabilir. Tıpkı *GAL*'daki hatalı bilgileri tashih eden *GAS* gibi yeni çalışmalar da *GAS*'ı tashih edecektir. Esasında bu tip çalışmalar her ne kadar *GAS*'ı esas alıp geliştirme maksadıyla olmasa da yapılmış ve yapılmaktadır. Örneğin 8. yüzyıldan 19. yüzyıla değin günümüze ulaşsın ya da ulaşmasın kaleme alınmış tüm fırak literatürü kapsamına dahil edilebilecek eserleri öncelikli olarak önemli İslam ilim merkezlerini esas alan ve akabinde her bir bölgede yetişen müellifleri kronolojik olarak tek tek olabildiğince detaylı incelemeye çalışan Josef van Ess'in iki ciltten müteşekkil yaklaşık 1500 sayfalık Almanca eseri *Der Eine und das Andere* burada anılabilir. İtikâdî İslam mezhepleri tarihi sahasında çalışanların başvurmadan edemeyecekleri ansiklopedik mahiyetteki bu dev eser, hacmi itibariyle kullanım açısından pratik değildir. Türkiye'de İslam mezhepleri tarihi sahasında çalışan bazı akademisyenlerin katkıları ile lisansüstü öğrencilere yönelik hazırlanan *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*¹³ isimli çalışma da burada zikredilmeye değer bir çalışmadır. Zikredilen bu çalışmalarda kaydedilen her bir müellif ve esere dair oldukça kısa bilgileri içeren ve hususen saha araştırmacılarına yönelik bir el kitabı olmak üzere *GAS* formatında bir muhtasar yapılabilir. Yine *GAS*'ta zaman zaman başvuru alan ama özellikle *Keşfü 'z-zünûn*'da gördüğümüz eserlerin giriş cümlelerinin kaydedilmesi de böyle bir çalışmada tercih edilebilir. Zira adeta bir parmak izi işlevi gören bu giriş cümleleri sayesinde yazarı veya kimliği tespit edilemeyen eserler konusunda tespitler yapılabilen ve bilgi karışıklığının önüne geçilmektedir. Böyle bir çalışmada *GAS*'ta yapıldığı üzere eserin yazma ve matbuat malumatları ile üzerine yapılan çalışmalar da kaydedilmelidir. Hulasa *GAS*'ın faydalı hususiyetleri dikkate alınarak detaylı bilgilenmeyi hacimli çalışmalara havale eden müfid bir el kitabının hazırlanması faydalı olacaktır.

13 Halil İbrahim Bulut (ed.), *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017).

Sonuç

Oldukça geniş bir sahadaki literatürü tarama gayesindeki bibliyografik çalışmaların taşıdığı tüm handikaplarla doğal olarak malul olma durumunda kalan *GAS*'a birtakım eleştiriler yöneltmek, yetersizliklerini vurgulamak ve tashihe muhtaç yanlış bilgi ve kayıtlara işaret etmek her ne kadar mümkünse de bu durum, *GAS*'ın *değerli bir girişim* olduğu ve bugüne değin *önemli fonksiyonlar icra ettiği* gerçeğini değiştirmez. İtikâdî İslam mezhepleri tarihi sahası çalışanları özelinden bakıldığında her ne kadar eserde müstakil bir ilim dalı başlığı altında ele alınmamış olsa da saha ile ilgili bölümler hem sahanın gelişim vetiresini takip edip zihinde genel bir çerçeve oluşturma hem de yeni çalışılabilir konu ve meseleleri tespit edebilme imkânı sunmaktadır. *GAS*'ın genel ve hususi mahiyetinden hareketle eserden beklenmesi ve beklenmemesi gereken noktaları ortaya koyan ve saha araştırmacıları için gördüğü fonksiyona işaret eden bu çalışma, aynı zamanda *GAS*'ın araştırmacıların işlerine yarayacak el kitabı mahiyetindeki güncellenmiş yeni bir bibliyografik çalışma için şablon vazifesi görebileceği fikrini ileri sürmekte ve buna dair birtakım öneriler sunmaktadır. Belki de bu çalışmanın devamının söz konusu fikrin pratiğe dökülmesi şeklinde arz-ı endam etmesi ümit edilebilir.

Kaynakça/References

- Baliç, İsmail. "Geschichte des arabischen Schrifttums". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, 14: 37-38.
- Bulut, Halil İbrahim (ed.). *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Ess, Josef van. *Der Eine und das Andere: Beobachtungen an islamischen häresiographischen Texten*. I-II, Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2011.
- Gömbeyaz, Kadir. *İslam Literatüründe İtikadî Fırka Tasnifleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Kanar, Mehmet. "Geschichte der arabischen Litteratur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, 14: 35-37.
- Kaya, Veysel. "*Kalam and Felsefe* Integrated for Divine Unity: Said b. Dadhurmuz's (5th/11th Century) *Risala fi l-Tawhid*". *Studia graeco-arabica* 4 (2014): 65-123.
- Kaya, Veysel. *Felsefe ve Vahiy: Sa'îd b. Dâdhürmüz ve Felsefî Risâleleri*. İstanbul: Klasik, 2018.
- Kutluer, İlhan. "Keşfü'z-zünûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, 25: 321-322.
- Madelung, Wilferd. "Frühe mu'tazilitische Häresiographie: das Kitâb al-uşûl des Ğa'far b. Ğarb?". *Der Islam* 57 (1980): 220-236.
- Yolcu, Mehmet. "En-Nedîm [İbn al-Nadim] ve *el-Fihrist*'inin İslam Kültür Tarihindeki Yeri (İslam Kültür Tarihinin Zamansal Haritası)". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi/Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2013): 111-154.